

Elements per a una sociologia de l'escola durant el franquisme a les Illes Balears (1940-1979)

Introducció

les illes Balears, el procés de construcció d'un sistema escolar modern i generalitzat ha estat i és un fet ple de contradiccions, de fracassos, d'insuficiències i de problemes importants. En aquest context el període franquista representa un dels factors polítics, econòmics, socials i culturals més significatius a l'hora de poder analitzar el retard espanyol i illenc des de la perspectiva de la institucionalització d'un sistema educatiu lliberal, democràtic i generalitzat. Efectivament, si la II República Espanyola va representar l'intent més seriós de construir aquest sistema escolar, que donàs resposta tant a les necessitats d'una societat democràtica i moderna, com a les demandes de les classes populars, el franquisme fou el període que possibilità un retrocés en la instauració del sistema educatiu que pogués culturitzar la societat espanyola i de les illes Balears.

L'objectiu del present article és de donar elements per poder analitzar, des d'una perspectiva sociològica, les característiques del sistema escolar de les illes Balears durant el període franquista, amb la intenció de poder tenir una perspectiva més d'anàlisi, no només de l'educació, sinó també de tota la societat de les illes Balears; no podem oblidar que la comprensió del fenomen educatiu és fonamental per poder conèixer el model social, polític i econòmic.

El fracàs definitiu en la consolidació del model educatiu lliberal

Resulta complex realitzar una anàlisi profunda sobre les relacions entre educació i societat a les illes Balears, durant el període del franquisme, ja que hem d'assenyalar, per una part, l'existència d'una societat, de fet, inexistent i no vertebrada, i, per altra part, la poca importància de l'educació en totes les seves dimensions i perspectives. Així, els elements d'anàlisi del sistema escolar de les illes Balears són, en principi, els següents:

Un primer element d'anàlisi es refereix a la periodització que podem utilitzar durant aquest període, ja que resulta evident que ens trobam davant una etapa plural i complexa, no només per raons escolars i educatives, sinó, fonamentalment, socials, econòmiques i polítiques. Així, podem assenyalar l'existència de dues etapes fonamentals: a) Per una part, l'etapa que va del curs 1940 al 1965, i b) per altra part, l'etapa que va del curs 1965 al 1979. Tot i que no cal parlar d'etapes totalment uniformes i homogènies, sí que podem assenyalar unes característiques semblants, tant a nivell econòmic, social i demogràfic, com a nivell educatiu.

Així, a aquest període de 1940 al 1965, el podem qualificar amb les paraules estancament i despreocupació per l'educació. Cal tenir en compte que ens trobam en una etapa de fort control polític, d'autarquia econòmica, d'absència de mobilitat

social, o d'una important taxa d'analfabetisme. En qualsevol cas, els indicadors més significatius que caracteritzen aquesta etapa són els següents:

- a) Nul·la creació de centres d'educació primària o de batxillerat
- b) Sorgiment de l'ensenyança lliure, com a autèntic subproducte educatiu
- c) Escassa escolarització en la formació professional o en els instituts laborals
- d) Inexistència de l'educació especial
- e) Retrocés permanent, malgrat l'existència de l'analfabetisme, de l'educació d'adults
- f) Insuficiència de l'educació pre-escolar, tant a nivell quantitatiu com qualitatiu
- g) Poc nombre de professorat
- h) Increment de la privatització de l'escola, amb una importància fonamental del sector religiós.

En aquest context, i ateses les característiques educatives esmentades, podem assenyalar que, amb el franquisme, es consolida a les illes Balears, en el marc de l'Estat espanyol, el fracàs en la instauració del *model educatiu lliberal*, que havia començat amb la creació de l'Institut Balear, el 1834, com a primer centre d'ensenyança mitjana a Espanya, i que havia tingut el seu moment més important en la tasca de la II República Espanyola, amb importants realitzacions educatives. Per tant, la institucionalització de la dictadura del règim de Franco va significar la certificació de

la no-institucionalització del sistema educatiu lliberal en una perspectiva de generalització, de gratuïtat i d'obligatorietat.

Tanmateix, i dins la segona etapa, de 1965 a 1979, cal assenyalar que durant aquest període es consolidarà a les illes Balears el sistema d'ensenyança tecnocràtica, amb l'aplicació de la Llei general d'educació, impulsada, també, pel boom turístic dels anys seixanta, amb totes les seves conseqüències sobre l'estructura demogràfica, econòmica i social, i sobre la demanda de cultura i educació com a mitjà de prestigi i de mobilitat social. Efectivament, durant aquesta etapa, assistim a les illes Balears a una transformació econòmica, a un canvi en l'estructura social i a unes modificacions en el teixit social i cultural balear.

Així, i d'acord amb aquests canvis socials i econòmics, el sistema escolar de les illes Balears tindrà una sèrie de modificacions, tant des d'una perspectiva qualitativa com quantitativa: una política de construccions escolars als diversos municipis de les illes Balears que sofreixen les conseqüències dels canvis econòmics que implica el turisme, la realització, a càrrec de l'Ajuntament de Palma, d'un pla ambiciós de construccions escolars, que doni resposta al creixement demogràfic d'aquesta ciutat i al dèficit de places escolars en els nivells bàsics i obligatoris, l'inici dels moviments de renovació pedagògica amb la realització de les escoles d'estiu des de 1968, o el procés incipient de construcció de la Universitat de les Illes Balears, com a conseqüència de l'existència d'una classe mitjana que vol consolidar el seu prestigi social i econòmic amb una titulació universitària.

Per tant, la Llei general d'educació —com a plasmació d'aquest sistema tecnocràtic del qual ens ha parlat Carlos Lerena— no només era una necessitat per al conjunt de l'Estat espanyol, sinó per a les illes Balears en concret, per respondre, per una part, a les necessitats no resoltes històricament —analfabetisme, la no-genera-

lització de l'ensenyança primària, les escasses i deficientes construccions escolars, l'existència d'autèntics subproductes escolars, l'insignificant desenvolupament del batxillerat i de la FP, etc.—, i, per altra part, a les necessitats educatives presents i futures que el nou model econòmic i social de les illes Balears exigia.

En qualsevol cas, el que resulta evident són les diferències entre els dos períodes plantejats: A una primera etapa d'indiferència i despreocupació política, social i econòmica cap al sistema escolar, segueix una segona etapa de creixement quantitatiu de l'educació, no només pels canvis socials i econòmics de les illes Balears, sinó també pel canvi de mentalitat que podem constatar a la societat civil de les illes Balears, en la qual l'educació comença a aparèixer com un element de mobilitat i de prestigi social.

La racionalització de l'educació de les illes Balears

Un segon element d'anàlisi és la *racionalització* que suposarà a la societat de les illes Balears l'aplicació de la Llei general d'educació; un concepte de racionalització que podem definir com el procés de desaparició progressiva d'aquells fenòmens educatius que podem qualificar de subproductes escolars. Així, les característiques d'aquest procés de racionalització educativa són les següents:

1) En primer lloc hem d'assenyalar la desaparició gairebé total de l'ensenyança lliure —al nivell del batxillerat— com a expressió evident de la manca de places públiques en determinats indrets geogràfics que estan allunyats de la capital de Palma. Amb la desaparició de l'ensenyança lliure, desapareix —i valgui la redundància— una situació evident de mala qualitat de l'educació. En el cas de les illes Balears, la desaparició de l'ensenyança lliure suposarà la creació, en una primera etapa, de col·legis municipals homologats, i

la creació progressiva, en una segona etapa, d'instituts de batxillerat als pobles més importants, i la desaparició de centres privats, fonamentalment religiosos, en males condicions laborals i pedagògiques.

2) En segon lloc hem d'assenyalar la desaparició de centres privats, bàsicament de titularitat religiosa i d'ensenyança primària o de la nova EGB, ja que, atès que no es pogueren adaptar a les noves condicions pedagògiques, laborals i administratives, la majoria d'aquests centres es varen transformar en col·legis dedicats a l'educació preescolar, que, malgrat que no fos obligatòria, començava a ser necessària socialment i laboralment. Les dades obtingudes són, en aquest sentit, prou il·lustratives d'aquest procés evolutiu i de transformació. Per tant, la reforma educativa va suposar un reforçament dels grans centres privats d'ensenyança i la desaparició o transformació dels més petits, ubicats, bàsicament, a les zones rurals.

3) En tercer lloc hem de destacar la progressiva desaparició d'escoles unitàries, a causa, fonamentalment, de dos elements: per una part, de la política de concentració escolar que el MEC va començar a introduir amb l'aplicació de la Llei general d'educació, i, per altra part, dels canvis econòmics i demogràfics que sofria la societat de les illes Balears, amb l'emigració del camp a la ciutat i l'augment del sector secundari i terciari i la disminució del sector primari. Tot i això, els darrers anys analitzats de la dècada dels setanta, comença a haver-hi una reconsideració de la política de concentració escolar i, per tant, de la desaparició de les escoles unitàries.

4) En quart lloc hem d'assenyalar que el paper de l'Estat s'incrementa de forma important en la gairebé totalitat dels nivells educatius. L'Estat no només es veu obligat a intervenir en la «racionalització» de la vida econòmica —denominada per alguns autors com de capitalisme monopolista de l'Estat—, sinó que es veu obligat a intervenir directament en la

solució del problema escolar, ja que la iniciativa privada és, en part, incapaç de donar resposta a les necessitats creixents de l'educació en tots els nivells del sistema escolar. Aquesta major participació es concreta, bàsicament, a l'EGB, i té la seva incidència en la construcció de centres d'educació primària i mitjana, i en l'increment de professors. Aquest canvi en la participació de l'Estat és un indicador fonamental d'aquest nou període de 1965 a 1979.

5) Finalment, i durant aquesta segona etapa de 1965 a 1979, cal assenyalar que a les illes Balears es produeix no només un increment del nombre dels alumnes a tots els nivells educatius, excepció feta de l'educació permanent d'adults, sinó també del nombre de professors i de professores de forma significativa. Però, a tot això s'ha d'afegir l'increment del nombre d'alumnes de sexe femení a tots els nivells no obligatoris, com el batxillerat o la formació professional.

En aquest context, la reforma educativa de 1970 va significar la profundització en el procés d'unificació, centralització i homogeneïtzació del sistema educatiu espanyol. Així les diferències entre l'estructura educativa espanyola i la de les illes Balears van disminuint d'una forma considerable en tots els nivells i àmbits educatius.

L'increment del paper de l'Estat en la vida educativa

Tal com hem plantejat anteriorment, hem d'assenyalar que un element clau en l'anàlisi sociològica del sistema escolar de les illes Balears és, sense cap dubte, l'increment del paper de l'Estat. Aquest increment de la iniciativa pública en l'educació té una especial importància i significació en el context escolar de les illes Balears, caracteritzat històricament i estructuralment per una major presència de l'escola privada, superior a la del conjunt de l'Estat espanyol.

A més, a les illes Balears, el sector educatiu és quasi totalment de caràcter

religiós. Aquesta important presència de centres religiosos és una conseqüència del fracàs de la ideologia lliberal burgesa dels segles XIX i XX a les Illes; aquest fracàs pedagògic de la burgesia illenca —correlatiu al seu fracàs econòmic i polític en la perspectiva d'hegemonitzar el procés de transformació i de canvi social— és el que possibilitarà el protagonisme de l'Església illenca, sobretot en el cas de Mallorca.

Tanmateix, aquesta important presència de l'escola privada i religiosa a les illes Balears —fet que per la seva significació quantitativa i qualitativa és el tret més transcendent en relació amb l'estructura escolar a nivell de l'Estat— s'ha de matisar en funció de les zones, les illes i els nivells, ja que no cal parlar d'un model escolar únic per a totes les illes Balears, malgrat que la reforma educativa intensifiqui aquest procés d'uniformització.

Així, cal constatar el predomini i la major presència de l'ensenyança estatal a les illes de Menorca i d'Eivissa-Formentera, en la quasi totalitat dels nivells educatius, i, per altra part, un major predomini de l'ensenyança privada a l'illa de Mallorca.

Tanmateix, tot i la característica de privatització majoritària del sistema escolar de les illes Balears durant els dos períodes esmentats, malgrat el procés progressiu d'increment de l'escola pública, hem d'assenyalar l'existència de tres models d'escolarització: a) El model d'escolarització de les zones urbanes, amb predomini general de l'escola privada religiosa, b) el model d'escolarització de les zones rurals, amb un predomini de l'ensenyança pública, i c) el model d'escolarització de les zones intermèdies, amb un predomini relatiu de l'escola pública, juntament amb la presència de l'escola privada. Es tracta de tres models que cal veure de forma dinàmica, ja que sobre els tres influirà, durant la dècada dels anys setanta, la presència de l'escola pública.

En qualsevol cas, el que resulta evident és que aquest procés de pri-

vatització del sistema escolar té un doble nivell: per una part, els centres religiosos més importants dels ordes més importants es concentren a les zones més urbanitzades i més desenvolupades. I, per altra part, els centres educatius de comunitats religioses es concentren a les zones menys desenvolupades i a les zones rurals, amb una concepció benèfica de l'ensenyança. Des d'aquesta òptica hem d'assenyalar que la institucionalització de la reforma educativa de 1970 va suposar un canvi en aquesta estructura. Un canvi que s'accentuarà durant la dècada dels anys vuitanta, amb la instauració del model educatiu constitucional, com a conseqüència de l'aprovació de la Constitució de 1978, en la qual es dissenya un nou model flexible i plural, un model en procés de construcció que es caracteritza perquè és mixt, de coexistència de l'escola pública i de l'escola privada, de possibilitat de construir un sistema escolar descentralitzat, per la seva definició de modern i participatiu. Però això ja és una altra qüestió.

BIBLIOGRAFIA DE CONSULTA

- MARCH CERDA, M. X. *Evolució i estructura actual del sistema educatiu a les Illes Balears (1939-1979). Per una sociologia del fet educatiu.* (Tesi doctoral.) Universitat de Barcelona. 1981. ◆